

CARTEA FRANCEZĂ A RENAȘTERII ÎN TRANSILVANIA
TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT

Cuprins

Argument

Introducere

Capitolul I. Istoriografia problemei

Capitolul II. Personalități marcante ale Renașterii franceze

Biblioteci investigate

Capitolul III. Producția de carte franceză în secolele XV-XVI

1. Cartea manuscrisă
2. Cartea tipărită
3. Tiparul în Franța în secolul al XV-lea. Incunabilele
4. Tiparul în Franța în secolul al XVI-lea
5. Tipografi francezi celebri din epoca Renașterii

Capitolul IV. Cărțile Renașterii

1. Cartea religioasă
2. Cartea umanistă
3. Cartea de știință

Capitolul V. Căile de pătrundere a cărții franceze în Transilvania

Capitolul VI. Vechi biblioteci transilvănene

Considerații finale. Rezultatele cercetării

Anexa 1. Colecțiile de incunabile din Transilvania în ordinea descrescătoare a numărului lor

Anexa 2. Repartiția pe localități a incunabilelor

Anexa 3. Autorii francezi în colecțiile transilvănene

Anexa 4. Incunabilele transilvănene tipărite la Paris și Lyon

Anexa 5. Operele personalităților marcante ale Renașterii franceze în bibliotecile transilvănene

Anexa 6. Pagini de titlu ale unor ediții reprezentative pentru epoca Renașterii

Bibliografie selectivă

Cuvinte cheie: carte franceză; Transilvania; Renaștere; Umanism; Reformă; bibliotecă; colecție; tipograf; ediție; posesor.

Cartea franceză a Renașterii este o parte esențială a bogatei și pasionantei moșteniri culturale, pe care ne-au lăsat-o generațiile de erudiți, de tipografi, de iubitori ai cărții, un martor tăcut, dar elocvent al istoriei.

Producția de carte franceză din epoca Renașterii a suscitât interesul multor cercetători, mai ales în ultimele decenii. Capodoperele acestei perioade sunt demne de admirația noastră, iar valorificarea lor ni s-a părut nu doar necesară, ci o onoare.

Renașterea reprezintă, fără nicio îndoială, o culme a civilizației umane, fiind un moment de referință al evoluției culturii moderne. Ea a fost, este și va fi obiectul a numeroase studii aparținând unor personalități marcante din întreaga lume, care adaugă noi dimensiuni obiectului studiat, fie prin reliefarea unor aspecte locale încă insuficient cunoscute, fie, mai ales, prin relevarea unor adâncimi necunoscute cercetărilor anterioare.

Cartea franceză din epoca Renașterii, receptarea și circulația ei pe teritoriul Transilvaniei sunt subiecte care ne-au atras și ne-au oferit o bogată sursă de investigație. Acest veritabil tezaur, încă prea puțin cercetat și cunoscut, merită pe deplin atenția noastră, cu atât mai mult, cu cât o lucrare de sinteză pe această temă nu a mai fost elaborată.

Prezenta teză cuprinde 564 de pagini, fiind structurată astfel: Argument, Introducere, 6 capitole, Considerații finale. Rezultatele cercetării, 6 Anexe și o Bibliografie selectivă (408 titluri).

Introducerea se referă la fenomenul Renașterii, în general, și la Renașterea franceză, în particular (Umanismul, Reforma, Renașterea și învățământul, știința în epoca Renașterii, limba franceză, Renașterea artistică).

Capitolul I, Istoriografia problemei, tratează mai întâi despre Renaștere în viziunea lui Jakob Burckhardt și Johan Huizinga. Sunt analizate sursele franceze (începând din secolul al XVI-lea și până în secolul al XX-lea), apoi sursele europene (germane, engleze, suedeze, norvegiene etc.), referitoare la perceperea Renașterii franceze. De asemenea, sunt subliniate ecourile românești din Transilvania ale acestui fenomen.

Capitolul II, Personalități marcante ale Renașterii franceze, prezintă 54 de autori din diferite domenii și bibliotecile transilvănene investigate.

Capitolul III, Producția de carte franceză în secolele XV-XVI, se referă la tiparul în Franța (tiraje, statistici etc.) și la tipografia francezi celebri.

Capitolul IV, Cărțile Renașterii, trece în revistă cărțile existente în bibliotecile din Transilvania (carte religioasă, umanistă și de știință).

Capitolul V, *Căile de pătrundere a cărții franceze în Transilvania*, are în vedere pătrunderea cărților franceze în Transilvania și circulația lor.

Capitolul VI, *Vechi biblioteci transilvănene*, încearcă o sistematizare a bibliotecilor vechi pe teritoriul Transilvaniei (prezentate pe secole, biblioteci instituționale și particulare), dar prezintă și bibliotecile mai noi, în care există carte franceză renașcentistă.

Studiind prezența cărții franceze a Renașterii pe teritoriul Transilvaniei, privită în sensul larg, am putut constata că un număr relativ mare de opere remarcabile, aparținând unor autori renașcentiști renumiți, a circulat în zona investigată, în rândul unor categorii de intelectuali încă din secolul al XVI-lea, dar, mai ales, din secolele al XVII-lea- al XIX-lea. Demn de remarcat este efortul unor intelectuali de a se integra, odată cu lecturile lor, în circuitul valorilor continentului european prin achiziționarea și păstrarea unor lucrări a căror valoare documentară nu este alterată nici astăzi.

Prin intermediul cataloagelor vechi, istoricul literar are posibilitatea de a cunoaște interesul și gustul pentru lectură al cititorilor de odinioară, bibliotecarului i se oferă șansa de a descoperi noi și importante valori bibliofile, modul în care acestea au fost înregistrate, organizate și puse la dispoziția cititorului, iar cercetătorul pasionat are posibilitatea de a reconstitui unele fonduri distruse de vicisitudinile vremurilor.

Cărțile autorilor francezi renașcentiști au circulat nu doar în mediile intelectuale din Europa, ci și în Transilvania. Fie că au fost aduse de studenții ardeleni care au învățat în cele mai vestite universități europene, fie că au fost achiziționate de negustori sau oferite în dar, ceea ce este important este faptul că ele au ajuns în colecțiile de prestigiu ale unor intelectuali (clerici sau laici), iar apoi în cele ale unor biblioteci publice renumite.

Autorii francezi din epoca Renașterii s-au remarcat în primul rând prin erudiția lor, prin formația lor multilaterală, afirmându-se atât în domeniul umanist, cât și în cel științific. Sitematizarea autorilor s-a dovedit destul de anevoioasă, iar ordinea prezentării lor a ținut cont de domeniul în care personalitățile respective au avut cele mai importante contribuții. O cercetare exhaustivă fiind imposibilă, ne-am oprit atenția în prima etapă asupra a 54 de personalități marcante ale Renașterii franceze, respectiv teologi, poeți, cronicari, povestitori, romancieri, critici literari, umaniști, filologi, filosofi, medici ocultști, istorici, memorialiști, esești, oameni de știință (medici, botaniști, biologi, agricultori, matematicieni). Din cei 54 de autori, în colecțiile transilvănene, am întâlnit operele a 41 dintre ei și am ales, pentru exemplificare, 30 de autori care ni s-au părut cei mai reprezentativi. În *Catalogul cărții franceze din secolul al XVI-lea în colecțiile Bibliotecii academice clujene* (în curs de

elaborare), vor figura 105 autori ale căror opere tipărite în secolul al XVI-lea se găsesc în colecțiile bibliotecii. La acest număr de autori, am mai putea adăuga cel puțin alți 20 mai puțin importanți, ale căror opere le-am întâlnit doar în ediții mai târzii. Operele a 13 autori renascentiști renumiți nu le-am identificat în nicio bibliotecă transilvăneană. Așadar, un număr de aproximativ 140 de autori francezi renascentiști despre care s-au păstrat informații au fost verificați în cele mai importante biblioteci transilvănene.

Metoda de lucru a fost, în primul rând, cea a cercetării directe în fondurile bibliotecilor, apoi studierea cataloagelor tipărite, a articolelor publicate în revistele de specialitate și, mai rar, internetul. Au fost investigate un număr de 33 de biblioteci (notate fiecare cu câte un acronim; vezi legenda), din 18 orașe transilvănene. Pentru incunabule, am folosit aceeași metodă de lucru, dar, spre sfârșitul perioadei de adunare a materialului, am avut șansa de a putea studia și *Catalogul cumulativ al incunabilelor din România (CCIR)*, apărut în anul 2007.

Referitor la prezența **incunabilelor** franceze în Transilvania, din cele 1706 de incunabule existente în România (conform CCIR), 90% aparțin colecțiilor din Transilvania (28 de colecții din 19 localități), însumând 1546 de exemplare. Rezultatele cercetării au fost cuprinse în cele 4 anexe de la sfârșitul tezei.

Cea mai bogată colecție transilvăneană de incunabule este cea a Bibliotecii Batthyaneum din Alba-Iulia. Cele 570 de exemplare reprezintă 33 % din cele existente în România. A doua colecție în ceea ce privește numărul de incunabule este cea a Bibliotecii Muzeului Brukenthal din Sibiu. Cele 422 de incunabule reprezintă 25 % din cele existente în România. Pe locul al treilea se situează Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române cu cele 175 de exemplare, reprezentând 10% din cele existente în România. Tot din Cluj-Napoca, colecția Bibliotecii Centrale Universitare "Lucian Blaga" cuprinde 86 de exemplare. Următorul oraș transilvănean în care s-au păstrat numeroase incunabule este Miercurea Ciuc. Muzeul Secuiesc al Ciucului se poate mândri cu 112 incunabule. Alte colecții importante, păstrătoare de incunabule, se găsesc la Târgu Mureș, Aiud, Arad, Sighișoara, Oradea, Satu Mare. Anexa 1 cuprinde toate colecțiile de incunabule din Transilvania, în ordinea descrescătoare a numărului lor. În capitolul III (3.7.), au fost prezentate doar primele 13 colecții, care cuprind minimum 5 exemplare de incunabule. Anexa 2 cuprinde repartitia pe localități a incunabilelor, începând cu Alba Iulia și sfârșind cu Timișoara. Anexa 3 cuprinde autorii francezi medievali prezenți în 8 colecții importante din 7 orașe transilvănene, dar care păstrează un număr mai mare de 10 incunabule. Doar 7 autori francezi medievali sunt prezenți prin operele lor în colecțiile transilvănene. În ordinea numărului de ediții și de exemplare,

aceștia sunt: **Nicolas de Lyre**, teolog, mare comentator biblic (20 de ediții în 22 de exemplare); **Guillaume Durand**, canonic și teolog, episcop, dar și jurist (13 ediții în 13 exemplare); **Guillelmus Parisiensis** (11 ediții în 11 exemplare); **Jacques Legrand**, predicator și umanist (2 ediții în 2 exemplare); **Robert Gaguin**, istoric, teolog și umanist (2 ediții în 2 exemplare); **Johannes Gallensis** (2 ediții în 2 exemplare) și **Guy de Chauliac**, medic (1 ediție într-un exemplar). În total, 51 de ediții în 53 de exemplare prezente în colecțiile din Alba Iulia (17 ediții în 17 exemplare), Sibiu (12 ediții în 12 exemplare), Miercurea Ciuc (11 ediții în 13 exemplare), Cluj-Napoca (BACJN 5 ediții în 5 exemplare și BCUCJN 3 ediții în 3 exemplare) și Arad (3 ediții în 3 exemplare).

Doar 25 de incunabule existente în Transilvania au fost tipărite la Paris și 19 la Lyon (tipografiile cele mai active erau, în acea vreme, cele italiene și germane). În Anexa 4, figurează numele tipografilor parizieni și lyonezi care au imprimat incunabule.

Pentru secolul al XV-lea, trei sferturi din texte sunt scrise în limba latină și jumătate din ele aparțin domeniului religios. Cărțile primilor tipografi erau în conformitate cu cererea: cărți religioase, gramatici latine, lucrări ale autorilor clasici latini și greci. La Paris, au fost tipărite și lucrări juridice și medicale, iar la Lyon, alături de cărțile de medicină, au fost imprimate și romane de aventuri sau istorice în limba franceză. Numărul autorilor francezi medievali tipăriți a fost destul de mic (Guy de Chauliac, sau François Villon erau foarte apreciați la acea vreme), în comparație cu cel al autorilor italieni (Lorenzo Valla, Giovanni Boccaccio, Dante Alighieri, Francesco Petrarca au fost cei mai tipăriți autori în Franța).

Prezența unui număr mare de incunabule în bibliotecile transilvănene se leagă de conținutul lor religios care era unul catolic și interesea populația catolică a provinciei. Ele s-au aflat în vechile biblioteci transilvănene încă de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea și s-au înmulțit în secolul următor. Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, colecționari bibliofili precum Batthyány, Brukenthal, Teleki, sau Cipariu au adunat incunabule și din motive extrareligioase, respectiv bibliofile, multe din ele fiind chiar unicate la nivel național.

Intelectualitatea transilvăneană de la sfârșitul secolului al XV-lea, în afară de teologie și filosofie, a manifestat un interes deosebit și pentru lucrările de drept canonic și civil editate în Europa. De pildă, Blasius, paroh din Cristian, a fost posesorul unor asemenea cărți. Blasius din Biertan a fost interesat de medicină, printre cărțile sale aflându-se și lucrarea medicului grec Serapion, iar Michael Jako de Margyta (Marghita), canonic din Alba Iulia, a fost posesorul unei sinteze de medicină arabă (1 exemplar prezent la BACJN).

Faptul că, din cele 1546 de exemplare de incunabule prezente în colecțiile transilvănene, doar 53 de exemplare aparțin celor 7 autori francezi, se explică și prin aceea că majoritatea edițiilor aparțin domeniului religios, iar comentatorii francezi valoroși apar în număr mult mai mare în secolul următor. Operele antichității au avut și în acea perioadă mai mult comentatori italieni sau germani.

În secolul al XVI-lea, numit și ”secolul Renașterii”, producția de carte franceză este în plin avânt. Mai ales în a doua jumătate a secolului, tiparul cunoaște o activitate de excepție. Numărul atelierelor este în continuă creștere. Parisul și Lyonul, împreună cu Veneția, sunt centrele cele mai active din întreaga Europă.

Examinând producția tipărită în primele decenii ale secolului al XVI-lea, se constată o evoluție netă în raport cu perioada precedentă. Cărțile religioase rămân preponderente, însă, în raport cu ansamblul, proporția lor este în regresie evidentă. În schimb, textele antichității sunt în continuă ascensiune, mai ales la Paris.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se înregistrează o creștere a numărului de lucrări de literatură, limbă, drept, medicină, chirurgie, biologie, istorie, călătorii, filosofie, morală și alte științe, iar limba franceză câștigă teren.

Tipograful, editorul umanist, propagator al ideilor noi, erudit entuziast, original, este bine reprezentat în secolul Renașterii, atât la Paris, cât și la Lyon.

Tipografii francezi celebri din epoca Renașterii care au activat la Paris, respectiv Jean Petit Ier, Josse Bade, Simon de Colines sau tipografii savanți ai familiei Estienne (Henri Ier, Robert Ier, Charles, Henri II) și alții sunt bine reprezentați prin operele lor în colecțiile transilvănene. De pildă, cărțile tipărite de reprezentanții celebrei dinastii de tipografi erudiți Estienne (la Paris și Geneva) se găsesc în număr mare în bibliotecile transilvănene. Exemplarele imprimate de ei în condiții grafice deosebite, multe fiind considerate de specialiști rarități, constituie o mândrie a oricărei biblioteci. Producțiile tipografice ale stephanielor au suscit atenția multor cercetători, mai ales în ultimele trei decenii, datorită varietății domeniilor pe care le reprezintă, rarității unor exemplare, aspectului estetic deosebit (pagina de titlu, legătura artistică pentru majoritatea exemplarelor), într-un cuvânt, datorită valorii lor bibliofile.

În bibliotecile mai importante din Transilvania, se păstrează 384 de exemplare tipărite de membrii familiei Estienne în epoca Renașterii. Pentru 274 exemplare, reprezentanții acestei familii sunt autori, editori, comentatori, traducători sau prefațatori, iar pentru restul, doar tipografi. Cele mai multe exemplare se găsesc la BACJN și BBAI.

De asemenea, tipografiile lyoneze precum Sebastian Gryphe, Jean de Tournes, Guillaume Rouille sau Antoine Vincent sunt și ei prezenți cu opere valoroase în Transilvania. Tipografiile franceze care au activat la Geneva (Jean Crespin), sau Anvers (Christophe Plantin) se află și ei la loc de cinste în bibliotecile transilvănene. Chiar și câteva femei tipografe și-au adus contribuția la producția de carte în această perioadă.

Cărțile Renașterii au fost studiate în funcție de domeniul pe care l-au reprezentat, respectiv religios, umanist și științific.

Cartea franceză a "Prereformei" este ilustrată în primul rând prin **Jacques Lefèvre d'Étaples**, teolog, umanist și filosof care a jucat un rol de seamă în cadrul Renașterii timpurii. În anul 1530, el a dat prima traducere completă a *Bibliei* în limba franceză, accesibilă tuturor. Lefèvre a editat lucrarea *Quincuplex Psalterium*, monument al tipografiei franceze de la începutul secolului al XVI-lea (Paris, Henri I-er Estienne, 1509, in-folio). Considerată de specialiști o raritate, această prețioasă lucrare se păstrează în doar 2 exemplare în Transilvania, ambele aflându-se în colecțiile BACJN, bine conservate. Un exemplar i-a aparținut lui Timotei Cipariu, iar celălalt, din Fondul catolic, a avut un prim posesor transilvănean în anul 1555, iar în anul 1604, cartea figura deja în colecțiile Bibliotecii Catolice Clujene. Conform afirmațiilor ambasadorului Franței la București, Régnauld Vignal (în 9 iulie 1991, cu ocazia vizitei domniei sale la Centrul Cultural Francez din Cluj-Napoca), această operă se păstrează la Biblioteca Națională din Paris, într-un singur exemplar. Ediția a doua a lucrării, tipărită tot la Paris, de Henri I-er Estienne, în 1513, se păstrează într-un singur exemplar la BBAI.

Conținutul credinței reformate a fost expus cu cea mai mare rigurozitate de către **Jean Calvin**, reformatorul, oratorul, umanistul, scriitorul, autor al unei opere vaste. Jean Calvin s-a consacrat, în primul rând, Reformei, la care a aderat în mod public, în anul 1533, iar doctrina și-a expus-o în *Institutio Religionis Christianae*, apărută la Basel, în 1536, și apoi la Strasbourg, în 1539, în ediție extinsă. În anul 1541, la Geneva, a publicat și o traducere în limba franceză, traducere care îi aparține. Ediții mereu îmbunătățite, când în latină (9 ediții), când în franceză (16 ediții), au apărut până la moartea autorului în zeci de mii de exemplare. Este cea mai importantă carte a Reformei franceze, unul din primele modele ale prozei clasice franceze, un monument al limbii.

Având în vedere faptul că, în Transilvania, Reforma s-a răspândit în special prin varianta calvinistă, este evident că Jean Calvin a fost autorul cel mai răspândit, cel mai citit în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. 207 exemplare din operele sale se găsesc în toate cele 9

colecții transilvănene mai însemnate, alese pentru studiul nostru. Demn de remarcat este faptul că, printre posesori, se găsesc și parohi și intelectuali luterani sau unitarieni.

Théodore de Bèze și-a adus și el, din plin, contribuția la avântul Reformei. A fost profesor de teologie și pastor la Geneva, sprijinit de Calvin, și, după moartea acestuia, a devenit rector al Academiei geneveze (1564-1600). Scriitor, poet, dramaturg și teolog protestant, a dominat, prin personalitatea și opera sa imensă și variată, întregul secol al Renașterii. A avut o cultură umanistă excepțională și este autorul unei opere literare considerabile care numără în jur de 100 de lucrări scrise atât în limba latină, cât și în franceză. A fost un traducător și un comentator de marcă.

Punctul culminant al propagandei religioase prin carte l-a reprezentat traducerea *Psalmilor* de către Clément Marot și Théodore de Bèze, terminată în 1562. La moartea lui Marot, în 1544, existau deja vreo 50 de psalmi într-o versificare suplă, accesibili publicului de credincioși, însoțiți de melodii ușoare și potrivite. Prin 1550, Calvin îi încredințase lui de Bèze sarcina de a completa seria. *Psalmii* au fost tipăriți la Geneva. Erau prevăzute 27.000 de exemplare, fiind cea mai masivă întreprindere de editare din secolul al XVI-lea. Ambiția tipografului Antoine Vincent era de a da fiecărui credincios protestant un volum de psalmi. La Geneva, tipărirea psalmilor a fost o reușită dar la Paris, succesul a fost unul restrâns.

Operele lui de Bèze au avut o largă circulație în Transilvania. Este al doilea autor în ceea ce privește numărul de exemplare păstrate în colecțiile transilvănene. 186 de exemplare se găsesc în 8 din cele 9 colecții luate în considerare.

La începutul secolului al XVI-lea, producția de texte ale autorilor clasici greci și latini, dar și ale umaniștilor, este într-o continuă creștere. Încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, alături de textele religioase, care erau preponderente, s-au tipărit și operele antichității care erau cunoscute în Evul Mediu, texte ale autorilor medievali (inclusiv cărți de știință, de medicină în special), sau ale primilor umaniști italieni sau francezi. Acest lucru continuă și în secolul al XVI-lea, dar într-un număr mult mai mare al autorilor, al edițiilor și al tirajelor. Limba latină predomină încă, dar limba franceză câștigă teren și, treptat, tot mai multe cărți sunt tipărite în această limbă.

Evoluția spiritului umanist în prima jumătate a secolului al XVI-lea este evidentă. Dacă la Paris, de exemplu, în anul 1501, s-au tipărit 25 de opere ale autorilor latini, greci și ale umaniștilor, în 1515, au fost 57 de opere, iar, în 1549, erau deja 204. Până în anul 1560, producția de carte umanistă a fost în creștere, dar, în următorii ani, numărul edițiilor a început să scadă, iar calitatea a fost și ea în regres.

Cărțile autorilor clasici greci și latini provin din cele mai importante centre tipografice europene și au fost receptate relativ devreme și în Transilvania.

Clasicii antici au fost personalități plurivalente (la fel ca, mai târziu, oamenii Renașterii), iar operele lor se supun mai greu clasificărilor moderne. Ei au fost filosofi, oratori, istorici, oameni politici, literați, oameni de știință.

Autorii clasici greci și latini care ne-au reținut atenția au fost cei traduși, comentați, editați sau tipăriți de personalități marcante ale Renașterii franceze.

Tipograful umanist este bine reprezentat în epoca Renașterii. Lumea tipografiei umaniste de la Paris este cea a tipografilor-librari, care sunt rând pe rând tipografi sau scriitori, corectori sau librari. Ei îmbină erudiția cu simțul afacerilor, multiplică lucrări necesare învățământului (gramatici, lexicoane, clasici latini și greci traduși și comentați uneori chiar de către ei înșiși, textele de medicină ale lui Hippocrat și Galen) sau participă la mișcarea de redescoperire a textelor biblice pe care le editează. Josse Bade, Henri I-er, Robert I-er, Henri II Estienne sunt doar câțiva dintre reprezentanții tipografiei pariziene.

Lumea tipografiei umaniste de la Lyon este ilustrată și ea de câțiva tipografi renumiți precum Sebastian Gryphe sau Jean de Tournes care au contribuit și ei la răspândirea ideilor noi. Datorită activității acestora, Lyonul devine rivalul Parisului.

Numeroase personalități marcante ale Renașterii franceze, pe lângă activitatea de autori, au avut-o și pe cea de editori, comentatori, traducători sau prefațatori. Tradiția edițiilor comentate este în mare vogă în epoca Renașterii, iar lista comentatorilor erudiți și a traducătorilor este imensă. Limbile latină, greacă și ebraică sunt apreciate cu mai mult interes. În spiritul umanismului, idealul era acela de a deveni "homo trilinguis". Dintre cei care au editat, tradus sau comentat texte religioase, s-au remarcat în mod deosebit, Lefèvre d'Étaples, Théodore de Bèze, Augustin Marlorat, Sébastien Castellion, François Vatable sau Robert Estienne.

Cercetarea moștenirii antice începea cu studiul limbilor greacă și latină în special, dar și al ebraice. Prin urmare, primii umaniști francezi au fost filologi, iar filologia a fost cea dintâi știință care și-a dobândit autonomia. Studiarea teologiei necesita și ea cunoașterea limbilor sacre, a gramaticii. Înflorirea studiilor filologice în epoca Renașterii era pe deplin motivată, iar "homo trilinguis" și "homo grammaticus" sunt figuri centrale ale umanismului. În consecință, existența unui număr relativ mare de *tratate și manuale de gramatică* nu este surprinzătoare.

Pentru limba greacă, s-a remarcat mai ales **Guillaume Budé**, considerat de specialiști drept cel mai important umanist francez al epocii, "père de la Renaissance", un erudit cu

multiple preocupări. A fost cunoscut, în special, ca filolog, unii cercetători numindu-l fondator al filologiei. A fost un elenist desăvârșit. Lucrarea sa *Commentarii Linguae Graecae*, apărută pentru prima oară la Paris, în 1529, este cea care i-a adus renumele de prim mare elenist francez. Ea a cunoscut numeroase reeditări, printre care și cele din 1530 și 1556, de la Basel, sau cea din 1548, de la Paris, tipărită de Robert Estienne (ediția definitivă). Este una dintre cele mai importante contribuții renașcentiste la studierea antichității grecești. Aceasta a constituit baza studierii limbii grecești în Franța și a servit ca fundament pentru *Thesaurus Graecae Linguae* a lui Henri II Estienne. Această prețioasă lucrare se găsește la loc de cinste în colecțiile transilvănene. De pildă, la BACJN, se păstrează edițiile din 1530 (Basel, in-folio) și cea din 1548 (Paris, in-folio; un exemplar din Fondul Blaj i-a aparținut filologului Timotei Cipariu; pe pagina de titlu se află însemnarea manuscrisă: Editio per-rara; un alt exemplar din această ediție, cu o legătură artistică deosebită, din piele albă, se păstrează în Fondul catolic). La BTBTGM, se păstrează ediția din 1556 de la Basel, la BBSB, cea din 1530 de la Basel, iar la BBAI, ediția din 1548.

Pentru limba latină, merită menționat în primul rând filologul **Etienne Dolet**. Lucrarea sa cea mai importantă este *Commentarii Linguae Latinae*, un vast repertoriu al limbii latine, tipărit în două volume, la Lyon, între 1536-1538, de către Sebastian Gryphe. La corecturile acesteia, a contribuit și Bonaventure Des Périers, un umanist renumit, bun cunoscător al limbilor latină, greacă și ebraică. Este o operă rară.

Studiile de limba ebraică au intrat și în preocupările filologilor francezi. În 1549, la Paris, **Robert Estienne** a tipărit prima ediție a gramaticii ebraistului Pagninus Santes, *Hebraicarum institutionum libri IIII*. Lexiconul ebraic al lui Pagninus (*Thesaurus linguae sanctae ex R. David Kimchi*) a fost tipărit la Paris de Robert Estienne, în 1548, și însoțește *Biblia hebraica*, tipărită la Paris, 1544-1546. Robert Estienne face parte dintre puținii francezi care au tipărit în ebraică în această perioadă.

Antoine Chevalier este autorul lucrării *Rudimenta Hebraicae linguae*, apărută la Geneva, în 1567, și tipărită de Henri II Estienne. Este prima sa ediție a acestei gramatici ebraice.

Studierea limbii franceze a început abia în secolul al XVI-lea. Sub influența gramaticii și a lexicografiei latine, apar lucrări despre limba franceză. Primele gramatici franceze au fost compuse pentru a servi în primul rând străinilor care doreau să învețe franceza. Numeroși autori francezi au scris manuale practice de limba franceză pentru uzul englezilor, al nemților, al olandezilor sau al italienilor; sunt, în general, gramatici descriptive, greu de găsit azi. Al doilea tip de gramatici, cele destinate francezilor, sunt lucrări erudite, animate de un spirit

comparatist. **Jacques Dubois, Louis Maigret, Robert I-er, Charles și Henri II Estienne** sunt autorii unor astfel de lucrări care, însă, sunt greu de găsit în colecțiile transilvănene, fiind extrem de rare. **Pierre de La Ramée** este și el autorul unor gramatici foarte apreciate în epocă: *Gramere* (1562), *Grammaire* (1572, ediția a doua, mult superioară) și *Grammatica* (editio postrema; aceasta se găsește la BBSB).

În secolul al XVI-lea, în Franța, au fost elaborate o serie de *dicționare* deosebit de valoroase. Autorii lor sunt personalități marcante ale Renașterii, care au înțeles importanța unor astfel de lucrări.

Pentru limba greacă, **Guillaume Budé** a elaborat *Lexicon sive dictionarium Graeco-latinum*, tipărit la Paris (1530, in-folio) și în același an la Lyon. Lucrarea a fost editată și la Basel, în 1572, de către Sebastian Henricpetri, in-folio (lucrarea este scrisă în colaborare cu Jacques Toussain, Conrad Gesner și alții). Din această lucrare, se păstrează la BCUCJN o ediție de la Paris, din 1564, la BBAI, o ediție de la Basel, din 1568 și la BACJN și BTBTGM câteva ediții din 1572 și 1577.

Henri II Estienne este autorul lucrării *Thesaurus Graecae Linguae* (Geneva, H. Estienne, 1572, ediția întâi), opera sa capitală care i-a adus admirația unei lumi întregi, un monument de erudiție. Ea marchează cel mai important punct al carierei sale, dar și un punct înalt al științei europene, lucrare care a rămas până azi un element esențial pentru studiile grecești. *Thesaurus Graecae Linguae* i-a adus faima, dar și ruina financiară. Opera este alcătuită din 5 tomuri, în 4 volume, la care se adaugă un volum *Appendix*.

Thesaurus Graecae Linguae este însoțită de *Glossaria duo De Atticae linguae seu dialecti idiomatis, Commentarius*, Geneva, 1573, in-folio, tipărită tot de H. Estienne. Prima ediție a acestei importante opere (considerată în mod eronat un supliment al *Thesaurus*-ului) este, de fapt, o operă independentă, cu toate că este o lucrare auxiliară. Specialistul Jacques Charles Brunet afirmă că este destul de dificil de găsit toate aceste volume împreună și bine conservate. El le consideră o raritate. BACJN se poate mândri că este păstrătoarea acestei opere rare care i-a aparținut lui Timotei Cipariu. Un exemplar complet se păstrează și la BTBTGM (colecția Samuel Teleki) și la BBSB. La BBAI și la BCUCJN se păstrează, de asemenea, această valoroasă ediție, dar fără *Glossaria duo*.

Limba latină s-a bucurat și ea de câteva lucrări lexicografice de excepție. **Robert Estienne** a elaborat *Dictionarium seu linguae latinae Thesaurus* (1531, in-folio; ediția a doua, 1543), capodoperă a genului în care dă și traducerea franceză a unor termeni latini. De aici, ideea unui *Dictionarium latinogallicum* (1538), care, întors, devine *Dictionnaire françois-latin* (1539). Ediția a doua, cea din 1549, este amplificată prin cuvinte noi, furnizate de autori

contemporani de prestigiu, precum François Rabelais. Ediția din 1549 devine, astfel, primul dicționar francez important din secolul al XVI-lea. În concepția lui Robert I-er Estienne, dicționarele aveau menirea de a-l ajuta pe cititor în studierea *Bibliei* și a clasicilor latini. *Thesaurus linguae latinae* se găsește la BBAI (1536), la BBSB (1550) și la BACJN (1576). *Dictionarium latinogallicum* se află la BBAI (Paris, 1539, 1546 și 1552), iar *Dictionnaire françois–latin* la BBAI (Paris, 1549).

Charles Estienne este autorul unui *Dictionarium latino-gallicum* (Paris, 1552 și 1570) și al unui *Dictionarium latino-graecum* (Paris, 1554). Un exemplar din această ultimă lucrare se află la BACJN; conform însemnării manuscrise, în anul 1609, exemplarul făcea deja parte din Biblioteca Colegiului Catolic.

Pentru limba franceză, *Dictionnaire françois–latin* (1549) al lui **Robert Estienne** va rămâne repertoriul cel mai cunoscut al lexicului francez. El va sta la baza lucrării lui Jean Nicot, apărută în anul 1606, cu titlul *Trésor de la langue française tant ancienne que moderne*. Dicționarul lui Nicot este primul mare dicționar francez în adevăratul sens al cuvântului care cuprinde întregul vocabular al Renașterii.

Umaniștii din epoca Renașterii au fost preocupați și de a găsi o metodă riguroasă de investigație începând cu o informare mai precisă și mai extinsă. Mulți autori s-au orientat în lucrările lor originale spre constituirea unei științe istorice moderne și chiar spre o filosofie a istoriei. Un produs al umanismului francez îl constituie *memoriile* a căror apariție a fost stimulată de multitudinea evenimentelor din secolul al XVI-lea; ele sunt mult mai numeroase decât în oricare altă țară europeană și au fost în vogă și în secolul următor.

Istoriografia franceză a înregistrat în epoca Renașterii experiența erudiției individuale care câștigă un indiscutabil primat. Din dorința de a reda adevărul, istoricii, fie ei catolici sau protestanți, se documentează cu rigurozitate. Dintre istoricii și memorialiștii din epoca Renașterii, îi amintim pe Philippe de Comines, Guillaume Budé, Martin Du Bellay, Lazare de Baïf, Jacques Cujas, Adrien Turnèbe, Pierre de La Ramée, Hubert Languet, François Hotman, Jean Crespin, Etienne Pasquier, Jean Bodin, Jacques Bongars, Jacques-Auguste de Thou și alții, ale căror opere valoroase se găsesc în colecțiile transilvănene.

În urma cercetărilor efectuate în 6 mari biblioteci transilvănene (BACJN, BTBTGM, BBSB, BCUCJN, BBAI, BDAI), dintre cei 24 de umaniști istorici mai importanți din epoca Renașterii, am regăsit 15 autori, cu 85 de lucrări. În ordinea numărului de exemplare, autorii sunt: G. Budé (19), J. Bodin (15), J. Cujas (9), Ph. de Comines (8), Fr. Hotman (8), J.-A. de Thou (7), A. Turnèbe (6) etc.

Guillaume Budé a cercetat istoria Franței apelând la arhive, la documentele care relateau faptele reale, și respingând legende; prin erudiția și rigoarea informării științifice, opera sa a deschis noi căi de cercetare în istoriografia franceză a Renașterii. Lui **Jacques Cujas** i se datorează introducerea unei viziuni istorice în studierea dreptului. **Pierre de La Ramée** a întreprins cercetări științifice despre originile galice ale Franței. În opera lui **Hubert Languet** este expusă, pentru prima oară în Franța, doctrina suveranității populare. **François Hotman** a avut vederi democratice, proclamând dreptul unui consiliu național de a alege și a abroga monarhia. **Etienne Pasquier** este socotit adevăratul fondator al istoriografiei în Franța. **Jean Bodin** a preconizat o reformă a studiului dreptului prin intermediul istoriei și a fost un filosof. **Jacques-Auguste de Thou** a dominat istoriografia ultimului sfert de secol; în lucrarea sa *Historiae sui temporis*, sunt descrise și evenimentele petrecute în țara noastră, între 1546 și 1560, precum și victoria lui Mihai Viteazul la Călugăreni (1595). Așadar, preocupările de erudiție ale istoricilor francezi din epoca Renașterii au fost numeroase, iar operele cele mai valoroase ale acestei perioade au circulat și pe teritoriul Transilvaniei, fiind o mărturie a faptului că intelectualii transilvăneni erau preocupați și de istorie.

Filosofia, dreptul și economia au fost ilustrate de câțiva autori, precum: Pierre de La Ramée, Jean Bodin, Jacques Cujas, François Hotman, Henri Corneille Agrippa de Nettesheim sau Jacques Aconce.

Pierre de La Ramée a încercat să reformeze învățământul, iar reforma care i s-a părut cea mai urgentă era cea din filosofie. Filosofia lui foarte răspândită în vremea sa poartă numele de "ramism". Cea mai importantă dintre lucrările sale filosofice este *La Dialectique*, publicată în 1555. Este cea mai însemnată operă filosofică scrisă în limba franceză, înaintea lucrării *Discours de la Méthode* (Descartes, 1637). Lucrările sale de filosofie se găsesc în bibliotecile transilvănene în număr relativ mare: la BACJN – 12 exemplare; la BCUCJN, - 4 exemplare; la BBAI – 3 exemplare; la BJSM – 3 exemplare și la BTBTGM – 1 exemplar. La BDBA, nu mai există niciun exemplar, deși în catalogul manuscris din 1752 al Bibliotecii Bethlen din Aiud erau menționate 11 opere.

Jean Bodin, filosof și scriitor renumit al Renașterii, este, alături de Pierre de La Ramée, figura cea mai impunătoare în mișcarea intelectuală din Franța în epoca renașterii. Preocupările sale juridice l-au împins către studii suplimentare de istorie și filosofie. În *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566), a pus bazele filosofiei istoriei în Franța. În anul 1576, a reeditat lucrarea sub titlul *Methodus historica*. Cea mai importantă operă a sa a fost tratatul despre republică, apărut, mai întâi, în limba franceză, cu titlul *Six livres de la République* (Paris, 1577). Cărțile sale din domeniul filosofiei, al dreptului și al

economiei se găsesc în 19 exemplare la: BACJN (5), BJSM (4), BTBTGM (3), BCUCJN (3), BBAI (2), BDZ (1) și BRCO (1).

Epoca Renașterii marchează o reînnoire completă a științei; apar lucrări importante în domeniul științelor exacte și al științelor naturii. Resurecția științelor a fost consecința cea mai profundă a Renașterii. Ea a început în Franța, în secolul al XVI-lea, cu *matematica și astronomia*.

Numeroși erudiți francezi au avut preocupări și în domeniul matematicii și al astronomiei: **Jacques Lefèvre d'Étaples, Charles de Bouvelles, Oronce Finé, Jean Fernel, Jacques Dubois, Jacques Peletier, Pierre de La Ramée, Jacques Besson, François Viète, Antoine Mizauld, Pontus de Tyard** sunt autorii unor lucrări importante. În bibliotecile transilvănene, s-au păstrat puține exemplare, dar numeroasele însemnări manuscrise denotă faptul că ele au fost studiate de intelectualii autohtoni.

Renașterea reprezintă o epocă frământată de închegare a științelor medicale moderne. Având în vedere tendințele de dezvoltare ale teoriei și practicii medicale în secolul al XVI-lea, s-au conturat câteva direcții principale: prima o reprezintă anatomia și fiziologia, apoi chirurgia și farmacia.

În domeniul *medicinii și al farmaciei*, contribuții deosebite au avut **François Rabelais, Ambroise Paré, Charles Estienne, Jacques Dubois, Jean Fernel, Guillaume Rondelet, Charles de L'Escluse, Laurent Joubert**. Medicina franceză din epoca Renașterii este relativ bine reprezentată în colecțiile transilvănene, prin lucrări de o deosebită valoare științifică, bine păstrate, bogat ilustrate, exemplare care au fost studiate de intelectualii noștri.

Zoologia din epoca Renașterii a fost ilustrată, cu rezultate remarcabile, de **Pierre Belon și Guillaume Rondelet**.

Botanica și agricultura, sunt reprezentate în primul rând de **Pierre Belon, Charles de L'Escluse, Charles Estienne și Olivier de Serres**. În număr mic, operele lor se găsesc în câteva colecții transilvănene.

Cărțile Renașterii au fost tipărite în Franța (majoritatea), dar și în spațiul cultural francez sau în alte centre europene.

În secolul al XVI-lea, două orașe au fost capitalele editării: Paris și Lyon. În cele două centre tipografice, cartea umanistă prezintă aceleași trăsături generale, iar ceea ce le deosebește sunt doar unele nuanțe. În ambele orașe, au activat câțiva tipografi-librari puternici, care au întruchipat figura tipografului umanist, meseriaș și savant totodată. Atelierele lor tipografice au fost adevărate centre ale schimburilor culturale și sociale, locuri de întâlnire ale autorilor, corectorilor, artiștilor vremii, dar și ale comercianților. Tipografia

sunt personalități marcante în orașele lor și cel mai adesea se înrudesesc și continuă generații întregi să-și exercite meseria. Cartea lyoneză a reușit să rivalizeze cu cea a familiei Stephanus de exemplu, atât prin subiectele abordate, cât și prin realizarea lor artistică. Dacă la Paris, numărul autorilor greci și latini și al umaniștilor editați a fost mai mare, în schimb la Lyon, cărțile de drept și cele de știință au fost mai numeroase. Cererea clientele lyoneze era puțin diferită de cea pariziană. La Paris, oraș universitar prin excelență, erau mai mulți studenți, cu nevoile lor, în vreme ce la Lyon, oraș mai ales comercial și datorită târgurilor de carte, industria tipografică era și una de export, iar spiritul mercantil mult mai dezvoltat. Dacă Parisul a avut un rol esențial în menținerea catolicismului în Franța, Lyonul s-a remarcat prin rolul său la răspândirea Reformei. La Paris, limba latină a rezistat mai multă vreme în texte, în timp ce, la Lyon, operele în limba franceză au fost mult mai numeroase.

Operele celor 30 de autori francezi renașcentiști aleși pentru exemplificare, prezenți în 9 biblioteci transilvănene importante, se păstrează într-un număr de 1190 de exemplare. Așa cum reiese din Anexa 5, din cei 30 de autori, 7 sunt teologi, iar operele lor (499 exemplare) sunt întâlnite în toate cele 9 colecții transilvănene, în următoarea ordine: BACJN (166), BTBTGM (117), BBSB (85), BBAI (38), BJSM (30), BCUCJN (29), BDZ (14),bdba (13) și BRco (7). Autorii cu cel mai mare număr de exemplare păstrate sunt Jean Calvin (207) și Théodore de Bèze (186), urmași de Lambert Daneau (32), Sébastien Castellion (31), Augustin Marlorat (17), Jacques Lefèvre d'Étaples (14) și Philippe Du Plessis-Mornay (12).

Din operele celor 12 umaniști filologi, se păstrează 484 exemplare în cele 9 colecții transilvănene în următoarea ordine: BACJN (191), BTBTGM (110), BBAI (82), BCUCJN (46), BBSB (37), BJSM (7),bdba (5), BDZ (3) și BRco (3). Autorii cu cel mai mare număr de exemplare păstrate sunt: Henri II Estienne (184), Robert Ier Estienne (57), Guillaume Budé (52), Jules-César Scaliger (36), Denis Lambin (35), Marc-Antoine Muret (24), François Vatable (23), Joseph-Juste Scaliger (21), Denis Godefroy (19), Adrien Turnèbe (19), Isaac Casaubon (8) și Charles Estienne (6).

Din operele filosofilor Pierre de La Ramée și Jean Bodin, se păstrează 78 de exemplare (respectiv, 59 și 19) în 8 colecții transilvănene, în următoarea ordine: BACJN (33), BBSB (20), BCUCJN (8), BTBTGM (6), BBAI (5), BJSM (3), BDZ (2), BRco (1).

Operele medicului oculist Henri Corneille Agrippa se păstrează în 8 biblioteci în 38 de exemplare.

Istoricii și memorialiștii François Hotman și Jacques Bongars sunt prezenți cu 12, respectiv 4 exemplare din operele lor.

Cartea de știință este reprezentată de 6 autori cu 75 de exemplare: Antoine Mizauld (31), Charles de L'Escluse (15), Jean Fernel (13), Jacques Dubois (11), Guillaume Rondelet (3) și Pierre Belon (2). Adăugăm aici și contribuțiile din domeniul matematicii ale filosofului Pierre de La Ramée (7 exemplare). Numărul relativ mic de exemplare se explică și prin faptul că, în domeniul științelor, Renașterea a înregistrat progrese evidente, dar adevărata renaștere a științelor va fi realizarea cea mai importantă a secolului al XVII-lea. De altfel, diversele descoperiri științifice, dincolo de un cerc restrâns al unei elite intelectuale, au avut de întâmpinat și o rezistență din partea Bisericii. Ordinea celor 7 biblioteci este: BACJN (35), BTBTGM (11), BBAI (11), BBSB (9), BCUCJN (7), BDBA (1) și BDZ (1).

Din cei 30 de autori aleși, la BACJN, îi întâlnim pe toți, la BTBTGM - 27, la BBSB - 22, la BBAI - 22, la BCUCJN - 17, la BJSJ - 9, la BDZ - 9, la BRCO - 9 și la BDBA - 8.

În ordinea numărului de exemplare păstrate, bibliotecile sunt: BACJN - 437, BTBTGM - 258, BBSB - 161, BBAI - 146, BCUCJN - 92, BJSJ - 41, BDBA - 22, BDZ - 20 și BRCO - 13.

Luând în considerare și autorii neselectați pentru exemplificare și pe cei mai puțin importanți (la BACJN încă 67 de autori, în 215 exemplare), am putea aprecia că, în bibliotecile transilvănene, se găsesc în jur de 1500 de exemplare de cărți ale autorilor, editorilor, comentatorilor, traducătorilor și prefațatorilor francezi din epoca Renașterii. Apreciem că este un număr relativ mare, având în vedere perioada căreia îi aparțin, raritatea unor exemplare sau faptul că, de-a lungul vremurilor, multe exemplare au fost distruse ori s-au pierdut.

În ordinea numărului de exemplare, autorii sunt: J. Calvin (207), Th. de Bèze (186), H. II Estienne (184), P. de La Ramée (59) etc.

Orașele în care se găsesc cele mai multe exemplare sunt Cluj-Napoca, Târgu Mureș, Sibiu, Alba Iulia.

Comparând numărul cărților cu conținut religios (499) cu cel al cărților cu conținut laic (691), constatăm că, în colecțiile transilvănene, predomină cele din urmă, ca o dovadă a faptului că intelectualii transilvăneni erau preocupați, în mod deosebit, de promovarea culturii laice încă din secolul al XVI-lea.

Cartea franceză a pătruns în Transilvania pe mai multe căi. Încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, legăturile comerciale pe care orașele transilvănene le-au avut cu Apusul au favorizat, desigur, și legăturile culturale. În această perioadă, mai ales orașele cu populație săsească au avut legături strânse cu orașele germane. Trimiterea unor tineri la studii, la

universitățile apusene și achiziționarea de cărți au înlesnit pătrunderea în Transilvania a ideilor Renașterii și ale Reformei.

Receptarea umanismului în Transilvania a fost favorizată la început de lumea catolică a Apusului. Tinerii sași, unguri și, uneori, chiar și români, studiau în universitățile europene, de unde se întorceau cu idei noi, cu o dorință de perfecționare, de emancipare. Peregrinările prin țări străine au fost deosebit de importante pentru formarea intelectualității laice, mai ales odată cu răspândirea umanismului. După universitățile din Viena și Cracovia, cele italiene de la Bologna sau Padova deveniseră locașuri de instruire a păturii politice conducătoare din Transilvania. Studenții transilvăneni aduceau cu ei ideile Reformei din sursele originare germane sau elvețiene ale curentului.

După trecerea la protestantism a claselor dominante, legăturile Transilvaniei cu focarele progresului european rămân intense, până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Până la începutul secolului al XVII-lea, legăturile pe linie protestantă s-au realizat mai ales cu centrele germane (Wittenberg, Heidelberg, Heilbronn), dar, după izbucnirea războiului de 30 de ani, studenții calvini au extins legăturile și cu Olanda și Anglia, respectiv cu Elveția. De aici, tinerii transilvăneni aduceau ideile puritanismului, ale cartezianismului și, în general, ale gândirii noi, moderne, necesare accelerării ritmului laicizării și procurau și cărțile utile răspândirii acestora.

Și în Transilvania, școala și biblioteca s-au dezvoltat stimulându-se și sprijinindu-se reciproc. Unitatea dintre școală și societate a determinat, în același timp, și creșterea fondurilor bibliotecilor, adevărate focare ale vieții culturale. Elevii, studentii, dar și profesorii sau patronii și-au dăruit adesea cărțile colegiului în care au învățat, predat sau pe care le-au patronat. Nu s-au păstrat biblioteci particulare autonome din secolele al XV-lea - al XVII-lea, însă bibliotecile colegiale au acumulat și păstrat până astăzi părți importante ale multora dintre ele sau chiar fonduri întregi.

Numărul transilvănenilor care colecționau cărți în secolele al XVI-lea și al XVII-lea era relativ mic. În acea perioadă, în Transilvania, cartea nu era obiect de bibliofilie, ci un modest, dar important instrument de lucru al intelectualilor care nu se dădeau înapoi în fața unor mari sacrificii materiale sau a dificultăților pe care le întâmpinau în procurarea sistematică a cărților din străinătate. Colecțiile de cărți din această epocă sunt rodul strădaniilor conștiente ale intelectualilor pentru a ține pasul cu evoluția vieții spirituale și științifice.

Umanismul și Reforma au dat un puternic impuls formării intelectualității. Învățământul a fost impus de Reformă și organizat după modelul apusean. Numărul știutorilor

de carte a sporit începând cu secolul al XVI-lea, iar știința de carte a devenit o armă pentru interesele laicilor. Cartea a contribuit la răspândirea culturii, la progresul intelectualității, iar bibliotecile au reflectat stadiul ei de dezvoltare.

Între concepția culturală veche, a catolicilor, și cea nouă, a protestanților, erau deosebiri esențiale. În concepția Bisericii catolice, scrisul și cititul țineau doar de preoți și călugări. Biserica protestantă, influențată de umanism, pretindea și credincioșilor mireni să citească Biblia sau alte cărți de evlavie. Datorită muncii desfășurate de reformatori, cartea devine cel mai important instrument al Renașterii, factorul indispensabil emancipării.

În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, un număr moderat de cărți ale autorilor francezi a ajuns în colecțiile particulare sau în bibliotecile publice; acestea sunt operele religioase ale reformatorilor, dar și ale umaniștilor și lucrări științifice din toate domeniile, lucrări reprezentative pentru noua gândire.

Unele colecții particulare mai mari s-au transformat în biblioteci instituționale; alte colecții, mai mici, alcătuite cu multă trudă, au fost donate unor biblioteci școlare și au servit instruirii elevilor și profesorilor.

Încă din secolul al XV-lea, documentele consemnează laicizarea treptată a colecțiilor de cărți. Acestea din urmă încep să aibă un profil enciclopedic. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, numeroși intelectuali cu studii la universitățile apusene, și-au alcătuit câte o bibliotecă personală, mai mare sau mai mică, după posibilități. Ei și-au cumpărat, în primul rând, cărțile care le erau necesare studiului și cele de care vor avea nevoie în activitățile viitoare (menționăm colecțiile Martinus Haczius, Albert Huet, Kakas-Wolphard, Jozsa Bodog, Mihail Halici tatăl și fiul). Alți intelectuali, precum Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc, Szatmárnémeti Sámuel, Csepregi Turkovics Mihály, Tolnai Fabricius István, Rozgonyi Pap János, Basirius Isac, Olyvesi Balázs, Csepei Sido Ferenc, Bihari Pap Benedek, Krizbai György, Porcsalmi András, Karácsonyfalvi Zakariás, Jenei G. István, Kovásznai Péter, Kabos Pál au avut colecții personale pe care le-au donat, apoi, colegiilor din Cluj, Târgu-Mureș etc. O istorie a vechilor biblioteci transilvănene s-a dovedit a fi una dificilă, iar fenomenul constituirii acestora este comparabil cu cel european.

O mențiune specială merită Biblioteca Centrală din Blaj, cea mai importantă bibliotecă românească veche din Transilvania, care a intrat în patrimoniul BACJN în 1949, cu peste 50 000 de volume, din care peste 7000 i-au aparținut lui Timotei Cipariu, savantul de talie europeană. Biblioteca sa este, în primul rând, o bibliotecă filologică și istorică, dar, în același timp, ea răspunde unui enciclopedism de cea mai înaltă calitate pentru epoca în care a fost alcătuită, dar și pentru cercetătorii de azi. Cipariu și-a achiziționat, în special, cărțile de care

avea nevoie pentru preocupările sale filologice și istorice, dar, în biblioteca sa, a adunat și multe rarități bibliofile din secolul al XVI-lea și lucrări fundamentale pentru cultura secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Cipariu a fost considerat de către specialiști ca fiind cel mai mare bibliofil din secolul al XIX-lea. Printre raritățile bibliofile în biblioteca sa se întâlnesc și numeroase lucrări ale unor tipografi francezi celebri, precum Estienne sau Plantin. Totuși, procurarea rarităților a rămas, în concepția lui Cipariu, pe plan secundar față de principiul colecționării pe baza conținutului cărților, a utilității lor pentru cercetările sale, a autorității lor științifice.

Cercetând biblioteca lui Cipariu, am întâlnit 18 autori renașteniști cu preocupări de filologie și istorie, în 29 de exemplare. Din cei 30 de autori francezi mai importanți aleși pentru exemplificare, în Fondul Blaj al BACJN există 13 autori în 45 de exemplare, din care 35 i-au aparținut lui Cipariu.

Așadar, cărțile autorilor francezi din epoca Renașterii au circulat pe teritoriul Transilvaniei încă din secolul al XVI-lea. Aceste monumente ale culturii au reprezentat instrumente de lucru necesare intelectualității în formare, oglindind strădaniile acesteia de a se sincroniza cu Apusul. Prin intermediul cărților colecționate uneori cu multă trudă, intelectualii transilvăneni au menținut legătura cu intelectualitatea europeană.

Așa cum am putut constata, în bibliotecile transilvănene se găsesc în jur de 1500 de exemplare de cărți ale autorilor francezi renașteniști tipărite în acea epocă. Acest număr ar putea părea mic, însă, comparat cu cel din celelalte zone ale țării, el este, totuși, mare. În Moldova nu am întâlnit decât câteva exemplare din cărțile autorilor francezi renașteniști în ediții din secolul al XVI-lea, iar pentru zona de sud a țării, de asemenea, puține exemplare (de pildă, la Biblioteca Națională a României am regăsit doar 16 autori, în 45 de exemplare).

Fără a avea pretenția exhaustivității care, de altfel, nu ar putea fi posibilă pentru un subiect atât de vast, considerăm că cercetarea noastră și-a atins scopul, prezentând o sinteză a operelor valoroase ale autorilor francezi renașteniști prezenți în Transilvania, receptarea și circulația lor pe acest teritoriu. Cartea franceză nu numai că s-a răspândit în Transilvania (mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea), dar a și influențat activitatea literară și științifică a unor intelectuali români sau maghiari, contribuind la emanciparea lor spirituală și aducând pe meleagurile noastre noi curente și idei.

Cartea franceză a Renașterii este o parte esențială a bogatei și pasionantei moșteniri culturale pe care ne-au lăsat-o generațiile de erudiți (fie ei autori, editori, comentatori, traducători sau tipografi) și cele de colecționari de cărți. Acest tezaur încă insuficient studiat și valorificat așteaptă noi și valoroase contribuții.

LEGENDA

BACJN – Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca;

BTBTGM – Biblioteca Județeană Mureș. Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu Mureș;

BBSB – Biblioteca Muzeului Național Brukenthal, Sibiu;

BBAI – Biblioteca Națională a României. Filiala Batthyneum, Alba Iulia;

BCUCJN – Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga, Cluj-Napoca;

BJSM – Biblioteca Județeană Satu Mare;

BDBA – Biblioteca Documentară a Muzeului Orășenesc de Istorie (Bethlen), Aiud;

BDZ - Biblioteca Documentară Zalău;

BRCO – Biblioteca Eparhiei Romano-Catolice, Oradea.